

СВОБОДА Є. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістичного
забезпечення та судових експертиз
(Навчально-науковий інститут № 2
Національної академії внутрішніх справ)

АНТОНЮК П. Є.,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри криміналістики
та судової медицини
(Національна академія внутрішніх справ)

МИХАЛЬЧУК Т. В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
криміналістичного забезпечення
та судових експертиз
(Навчально-науковий інститут № 2
Національної академії внутрішніх справ)

УДК 343.982.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.39>**ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУДОВОГО ПОЧЕРКОЗНАВСТВА
В УКРАЇНІ (XX–XXI СТОЛІТТЯ)**

Стаття присвячена аналізу стану наукової розробленості теоретичних та практичних питань судової почеркознавчої експертизи в Україні у XX – XXI столітті. Зазначається, що розвиток судового почеркознавства тісно пов'язаний із розвитком криміналістики, теоретичним узагальненням та систематизацією накопиченого за багато років наукового та емпіричного матеріалу щодо використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень.

У статті проведено аналіз етапів формування основних положень судового почеркознавства загалом та судово-почеркознавчої експертизи зокрема. Проаналізовано результати наукової роботи криміналістів-почеркознавців у XX столітті. Розглянуто внесок вітчизняних та зарубіжних вчених у розвиток загальної теорії судового почеркознавства та загальну методику проведення судової почеркознавчої експертизи. Зазначається, що в Україні пострадянського періоду, починаючи з 1991 року, увага науковців спрямовувалася лише на окремі аспекти судового почеркознавства та судової почеркознавчої експертизи.

Наголошується, що більшість наукових досліджень у галузі судового почеркознавства, присвячених методичним, правовим та організаційним питанням призначення та проведення почеркознавчих експертиз, проводилася дещо безсистемно та фрагментарно, не утворюючи структурованої ієрархічної системи знань, яка б становила методологічну основу судового почеркознавства. У зв'язку із цим основна функція судового почеркознавства розглядається більшістю фахівців через перелік доволі вузького кола прикладних завдань, які практично не відображають стан розвитку наукових напрямів та шкіл.

На підставі проведеного аналізу наукових досліджень запропоновані перспективні напрями подальшої наукової роботи у сфері судового почеркознавства, а саме: експертні помилки та шляхи їх подолання; удосконалення наявних та розробка нових методик дослідження почерку та підпису; створення експертних систем, які базуються на методах експертних оцінок, задля вирішення діагностичних та інтеграційних завдань щодо почеркових об'єктів, виконаних у незвичних умовах; систематизація діагностичних ознак почерку; розробка методів, заснованих на комплексному використанні спеціальних знань у галузі судового почеркознавства та суміжних експертних спеціальностей.

Ключові слова: *судове почеркознавство, судово-почеркознавча експертиза, письмо, почерк, діагностика, графологія.*

Svoboda E. Yu., Antoniuk P. E., Mykhalchuk T. V. Genesis of forensic handwriting scientific's research in Ukraine (XX–XXI centuries)

The state of scientific development of theoretical and practical issues of forensic handwriting examination in Ukraine in the XX – XXI century is considered in the article. It is noted that the development of forensic handwriting is closely linked with the development of criminology, with the theoretical generalization and systematization of accumulated over the years of scientific and empirical material on the use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses.

The analysis of the stages of formation of the main provisions of forensic handwriting in general and forensic handwriting examination in particular is carried out in the article. The results of scientific work of forensic criminologists in the XX century are analyzed. The contribution of domestic and foreign scholars to the development of the general theory of forensic handwriting and the general method of conducting forensic handwriting examination is considered. It is noted that in post-Soviet Ukraine, since 1991, the attention of scholars has been focused only on certain aspects of forensic handwriting and forensic handwriting examination.

It is emphasized that most scientific research in the field of forensic handwriting, devoted to methodological, legal and organizational issues of appointment and conduct of handwriting examinations, was conducted somewhat unsystematically and fragmentarily, without forming a structured hierarchical system of knowledge that would form the methodological basis of forensic handwriting. Therefore, the main function of forensic handwriting is considered by most experts through a list of a rather narrow range of applied tasks that do not reflect the state of development of existing research areas and schools.

Based on the analysis of existing research, promising areas of further research in the field of forensic handwriting, namely: expert errors and ways to overcome them; improvement of existing and development of new methods of handwriting and signature research; creation of expert systems based on methods of expert assessments to solve diagnostic and integration tasks for handwriting objects performed in unusual conditions; systematization of diagnostic signs of handwriting; development of methods based on the integrated use of special knowledge in the field of forensic handwriting and related expert specialties.

Key words: *forensic handwriting, forensic handwriting examination, writing, handwriting, diagnostics, graphology.*

Вступ. Судове почеркознавство, як й інші сфери наукових знань, постійно розвивається. Хоча його основні засади були сформовані та закладені науковцями в другій половині XX ст., цей процес у жодному разі неможливо назвати завершеним стосовно вирішення завдань судового почеркознавства загалом та судової почеркознавчої експертизи зокрема.

Наукові дослідження на сучасному етапі розвитку судового почеркознавства в Україні присвячені подальшому вивченню закономірностей формування та відображення почеркових навичок людини, процесу вирішення експертних завдань, вдосконаленню методики почеркознавчої експертизи, оптимізації роботи експерта-почеркознавця.

Сучасне судове почеркознавство характеризується реалізацією досить значної кількості різноманітних підходів, що оформилися в наукових розробках, спрямованих на розвиток теорії і вдосконалення практики судової почеркознавчої експертизи.

Особливістю криміналістики і, відповідно, всіх її галузей є постійний розвиток та вдосконалення набутих криміналістичних знань, пристосування інтегрованих знань до потреб слідчої та судової практики, що знайшло своє відображення на сучасному стані наукової розробленості питань судового почеркознавства в Україні.

Розвиток судового почеркознавства тісно пов'язаний із розвитком криміналістики, теоретичним узагальненням та систематизацією накопиченого за багато років наукового та емпіричного матеріалу щодо використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень. Для того щоб теорія виконувала свою методологічну функцію та визначала найбільш ефективні шляхи розвитку науки, доцільно простежити історію формування основних положень цієї теорії, що становлять структуровану галузеву систему знань.

Постановка завдання. Мета статті – провести аналіз сучасного стану наукової розробленості теоретичних та практичних питань судового почеркознавства та судової почеркознавчої експертизи в Україні, розглянути внесок сучасних українських вчених та практиків у розвиток загальної теорії судового почеркознавства, вирішення питань діагностичного характеру в процесі проведення почеркознавчих досліджень, формування загальної методики проведення судової почеркознавчої експертизи.

Результати дослідження. Багаторічний шлях розвитку судового почеркознавства – це процес наукового дослідження закономірностей письма та почерку на базі наукових знань із різних галузей та, як результат, вдосконалення загальної методики судової почеркознавчої експертизи.

Нині судове почеркознавство є високорозвиненою предметною галуззю криміналістики та методологічною основою для формування теорії судової почеркознавчої експертизи.

Найбільш плідні результати наукової роботи криміналістів-почеркознавців були отримані у XX столітті. На рівні монографічних розробок у кандидатських і докторських дисертаціях велика увага приділялася проблемам судового почеркознавства (С.І. Тихенко, 1946; О.А. Єлісеєв, 1939; Г.Д. Маркова, 1956; С.А. Ципенюк, 1962; Г.В. Рожкова, 1946; А.Б. Бродська, 1965; В.Ф. Берзін, 1970; І.М. Можар, 1972; З.С. Меленевська, 1972), цифрового письма (А.А. Компанієць, 1972; В.Г. Грузкова, 1967), підписів (В.В. Липовський, 1969), дослідженню рукописних текстів, виконаних українською мовою (Н.І. Клименко, 1969; С.М. Вул, 2002) та ін.

Деяким окремим аспектам проведення судово-почеркознавчої експертизи, відібранню експериментальних зразків приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Л.Є. Ароцкер, В.Д. Арсеньєв, Ю.П. Аленін, О.Я. Басєв, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, Т.В. Будко, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, С.М. Вул, В.Г. Грузкова, А.В. Дулов, Н.І. Долженко, В.А. Жбанков, В.А. Журавель, Г.О. Зорін, Н.І. Клименко, В.Я. Колдін, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.В. Липовський, Є.М. Лифшиць, А.М. Манцвєтова, З.С. Меленевська, І.М. Можар, В.Ф. Орлова, Ю.К. Орлов, А.К. Педенчук, І.В. Пости́ка, О.Р. Росинська, М.В. Салтєвський, Т.В. Сахнова, М.Я. Сєгай, М.О. Сєліванов, З.М. Соколовський, Т.М. Федоренко, В.Б. Федосєєва, С.А. Ципенюк, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щєрбаковський, О.О. Ейсман та ін.

У працях зазначених вчених розглядалися процесуальні, організаційні, методичні аспекти проведення судових експертиз та отримання зразків для експертного дослідження, а також наукові засади почеркознавства.

Серед загальних проблем почеркознавства висвітлювалися суть судового почеркознавства (Б.В. Харазішвілі), сутність судово-графічної експертизи (А.М. Агушевич) та криміна-

лістичної ідентифікації (М.Я. Сегай; Е.У. Бабаєва); розглядалися почерк як засіб криміналістичної ідентифікації особи (В.Ф. Орлова), криміналістична експертиза текстів, виконаних лівою рукою (М.С. Еливанова), основні положення ідентифікації особи за цифровим письмом (В.Г. Грузкова), криміналістичне дослідження рукописів, виконаних маловиробленими почерками (Т.Т. Культелеєва), дослідження коротких записів (Л.Г. Леканова), вірогідність результатів експертизи (Б.І. Зотов), процесуальна природа експертизи (А.М. Агушевич) та її організаційні аспекти (Р.М. Ланцман), теоретична основа використання для проведення почеркознавчої експертизи зразків «друкованого» та «скорописного» почерків (Б.А. Євстигнеєва), дослідження підписів (В.В. Липовський); дослідження схожих підписів (Т.М. Жакова), процес судово-почеркознавчої ідентифікації (Ю.М. Погірко), питання експертної ініціативи (С.М. Кульчицький), питання проведення повторних почеркознавчих експертиз у кримінальному судочинстві (З.С. Меленевська), питання використання ЕОМ під час проведення почеркознавчих досліджень (А.М. Компанієць, Д.В. Мельник), можливості почеркознавчої експертизи з використанням електронно-обчислювальної техніки та процес формалізації об'єктів почеркознавчої експертизи (Т.І. Бузин), історія розвитку, тактичні та методичні проблеми почеркознавства, аналіз експертних помилок (М.П. Кошманов, В.А. Іщенко, С.Г. Качурін, Т.Ю. Копильченко) тощо [7, с. 529–540].

Спроби дати наукове обґрунтування діагностичним дослідженням у почеркознавчій експертизі здійснювались ще у ХІХ ст. Більш активні пошуки та наукові розробки проводились у 70–90-ті роки ХХ ст.

Питання про незвичні умови виконання і способи викривлення рукописних текстів і підписів вивчали Л.Є. Ароцкер, Є.П. Коновалов, В.П. Бурчанінов, М.Г. Богатирьов, А.Д. Топольський, А.І. Манцвєтова, Е.Б. Мельникова, В.Ф. Орлова, В.А. Єфремов, Л.В. Маркова, Л.П. Небесна та ін.

Останніми роками вченими-криміналістами проведено низку досліджень щодо визначення можливості діагностування деяких загальнофізичних властивостей особистості за почерком. Так, увагу вчених привертала такі питання: теоретичні основи і методика вирішення судово-почеркознавчих завдань експертизи підписів, виконаних у незвичних умовах (Л.Ш. Горгошидзе); дослідження умисно змінених почерку чи підписів (Т.І. Стрибуль); криміналістичне дослідження підписів, виконаних особами від власного імені з умисним викривленням (Л.В. Маркова); дослідження текстів, виконаних із наслідуванням «друкованих» шрифтів (С.А. Ципенюк); ознаки автопідлогу (Л.Є. Ароцкер, Є.П. Коновалов); проблеми стійкості ознак почерку в разі навмисної його зміни, зокрема у випадках зміни нахилу, розгону або зв'язності (В.П. Бурчанінов, М.Г. Богатирьов, А.Д. Топольський); питання взаємозалежності ознак у високовироблених почерках, дослідження рукопису, виконаного змієним почерком, а також залежності загальних ознак почерку від способу тримання пишучого приладу (А.І. Манцвєтова, Е.Б. Мельникова, В.Ф. Орлова); дослідження підписів, виконаних у незвичних умовах, у процесі вирішення діагностичних і ідентифікаційних завдань (В.А. Єфремов, Л.В. Маркова); вплив на ознаки почерку незвичного напрямку рухів пишучої руки в разі незвичного положення паперу (Л.П. Небесна); криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю (Н.О. Комісарова); питання неідентифікаційних досліджень у судовому почеркознавстві (Г.А. Купріянова, Е.О. Івакін, М.В. Бобовкин).

Питання судово-почеркознавчої діагностики на монографічному рівні досліджувались також В.Ф. Орловою («Судебно-почерковедческая диагностика», 2006), Я.В. Комісаровою та С.Ю. Алесковським («Основы графологии», 2006).

Розробки вчених-криміналістів Т.А. Чепульченко та А.В. Смірнова з дослідження підписів і текстів, виконаних від імені осіб похилого й старечого віку, покладені в основу методики із встановлення похилого й старечого віку виконавця рукописного тексту, тобто з метою вирішення класифікаційного завдання встановлення віку виконавця. Необхідно зазначити, що питання вікових змін ознак почерку є найменш розробленим у судовому почеркознавстві.

У 2013–2015 рр. у науково-дослідних установах Міністерства юстиції України (Харківський НДІСЕ, Київський НДІСЕ, Дніпропетровський НДІСЕ, Сумське відділення Харківського НДІСЕ) проводилися дослідження, пов'язані з узагальненням криміналістичної літератури та експертної практики суб'єктів судово-експертної діяльності щодо можливостей почеркознавчого дослідження підписів, виконаних особами зі зміною ознак власного підписного почерку, а також з узагальненням і аналізом відомостей, отриманих під час експериментальних досліджень із метою усвідомлення процесів змінення особами власних підписів.

Також експерти Експертної служби МВС України (Т.В. Григорович, В.Л. Кравець) вивчають питання вдосконалення системи ознак почерку в контексті започаткування нових способів, що уможливають достовірне визначення ідентифікаційних ознак за розміщенням особливих точок підписів якісно-описовими та кількісними методами (використання методу визначення положення точок підписів у системі координат). Впровадження в експертну практику зазначеного методу дослідження підпису, на думку розробників, зменшить вплив суб'єктивного чинника, забезпечить достовірність визначення ідентифікаційних ознак під час дослідження підписів якісно-описовими методами та убезпечить від надання недостатньо обґрунтованих висновків. Цей спосіб може становити підґрунтя розроблення автоматизованої ідентифікаційної системи «АІС-ПІДПИС» [4, с. 89–95].

Нині, як серед вчених, так і серед практичних експертів, гостро постало питання про початок ґрунтовного дослідження можливостей графології, використання та адаптацію наявних напрацювань у цій галузі для вирішення діагностичних завдань, які ставляться перед експертами-почеркознавцями. На підставі вивчення досвіду експертів-графологів Європи, США, Ізраїлю в колі сучасних українських вчених сформувалася думка про необхідність виділення окремого виду (підвиду) дослідження почерку – графологічного із чітким визначенням предмета такого дослідження.

Нині в Україні наукові розробки в галузі графології мало розвинуті для того, щоб отримувати передбачуваний результат, що не дає змоги використовувати наявні напрацювання в судочинстві з метою отримання доказової інформації. Але такі спроби В.І. Тараненко [15] на рівні наукових розробок були продовжені І.І. Когутичем [9] та С.Й. Гонгало [1] і з певною мірою активності ведуться й нині.

Разом із тим необхідно зазначити, що в Україні пострадянського періоду, починаючи з 1991 року (самостійного розвитку криміналістичних знань), увага науковців була спрямована лише на окремі аспекти судового почеркознавства та судової почеркознавчої експертизи.

Так, у 2003 р. Е.О. Івакін своє дисертаційне дослідження присвятив висвітленню теоретичних та методичних питань неідентифікаційних досліджень у судовому почеркознавстві [5].

Дисертаційне дослідження Н.О. Комісарової (2003 р.) присвячене криміналістичному дослідженню підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю [10].

У 2006 р. з'явилася праця С.Г. Качуріна, присвячена тактиці проведення судово-почеркознавчої експертизи [8].

У дисертації Т.Ю. Копильченко (2010 р.) «Експертні помилки в почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання» визначено ознаки експертних помилок у почеркознавчому дослідженні, сформульовано їх поняття, виявлено типові помилки, яких припускаються експерти-почеркознавці [11].

Д.В. Мельник присвятив дисертаційне дослідження проблемі дослідження малоінформативних підписів методом структурно-геометричних характеристик (2012 р.) [12].

Дисертація В.А. Іщенко (2012 р.) «Становлення і розвиток почеркознавства» присвячена детальному і послідовному вивченню історичних основ виникнення почеркознавства [6].

Дисертаційне дослідження М.А. Григи «Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів» (2016 р.) є одним із перших в Україні комплексних

досліджень теоретичних і практичних питань, що пропонує методику криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів [2].

Таким чином, більшість проаналізованих наукових робіт в Україні пострадянського періоду присвячена методичним, правовим та організаційним питанням призначення та проведення почеркознавчих експертиз: загальні питання почеркознавства; визначення почеркознавства, ознак письма, почерку, писемної мови; методика експертного дослідження почерку та підпису; призначення експертизи, висновки експерта, його оцінка та використання; використання результатів почеркознавчої експертизи в інших сферах; історія почеркознавства; історія спеціалізованих експертних установ та їх кадровий потенціал; закордонний досвід у галузі судового почеркознавства; зарубіжні школи в почеркознавстві.

Аналіз наукових праць українських вчених у галузі судового почеркознавства свідчить, що розробка методичних основ та практики використання спеціальних знань із галузі судового почеркознавства в судовій експертизі проводилася дещо безсистемно та фрагментарно, не утворюючи структурованої ієрархічної системи знань, яка б становила методологічну основу судового почеркознавства. У зв'язку з цим основна функція судового почеркознавства розглядається більшістю фахівців через перелік доволі вузького кола прикладних завдань, які практично не відображають стан розвитку наукових напрямів та шкіл. Разом із тим наявні напрацювання криміналістів мають всі підстави стати методологічним підґрунтям для подальшого розвитку та вдосконалення почеркознавства та судової почеркознавчої експертизи.

Закономірним є не лише розвиток наукових знань у галузі судового почеркознавства, а й поява пропорційної кількості проблем та питань, які потребують опрацювання. Вирішення проблем має сприяти подальшому удосконаленню як теоретичних засад судового почеркознавства, так і практики судово-почеркознавчої експертизи.

Висновки. На підставі зазначено можемо резюмувати, що, оцінюючи нинішній стан судового почеркознавства в Україні, основними перспективними напрямками подальшої наукової роботи в цій сфері доцільно вважати такі: експертні помилки та шляхи їх подолання [14, с. 490–498]; удосконалення наявних та розробка нових методик дослідження почерку та підпису; створення експертних систем, які базуються на методах експертних оцінок, задля вирішення діагностичних та інтеграційних завдань щодо почеркових об'єктів, виконаних у незвичних умовах; систематизація діагностичних ознак почерку; розробка методів, заснованих на комплексному використанні спеціальних знань із галузі судового почеркознавства та суміжних експертних спеціальностей.

Список використаних джерел:

1. Гонгало С.І. Графологія як перспективний метод вирішення окремих діагностичних завдань у судово-почеркознавчій експертизі. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 19 листопада 2020 р. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. С. 134–138.
2. Грига М.А. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
3. Гольтберг І. Графологія или почерковедение, есть ли разница? *Научная графология*. 2010. Февраль. С. 18. URL: <http://inessagoldberg.ru/images/stories/magazine/nauchgraf02-10.pdf>.
4. Григорович Т.В. Кравець В. Л. Використання системи координат під час визначення ідентифікаційних ознак у почеркознавчій експертизі підписі *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1 (31). С. 89–95.
5. Івакін Е.О. Теоретичні та методологічні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.
6. Іщенко В.А. Становлення та розвиток почеркознавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 20 с.

7. Іщенко В.А. *Науковий доробок криміналістів-почеркознавців. Криміналістика та судова експертиза*. Київ, 2014, Вип. 59. С. 529–540.
8. Качурін С.Г. Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2006. 19 с.
9. Когутич І.І. Графологія: загальнонаукові та криміналістичні погляди на її пізнання і застосування : монографія у 3 т. Львів : ФОП Шпак В.Б., 2019. Т. 1. 352 с.
10. Комісарова Н.О. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.
11. Копильченко Т.Ю. Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 16 с.
12. Мельник Д.В. Дослідження малоінформативних підписів методом структурно-геометричних характеристик : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 21 с.
13. Свобода Є.Ю., Абрамова В.М., Зарубей В.В. Узагальнення сучасних можливостей та визначення напрямів подальшого удосконалення судово-почеркознавчої експертизи *KELM: NAUKA. EDUCATION. LAW. MANAGEMENT*. Lodz, 2015. С. 374–383.
14. Свобода Є.Ю., Антонюк П.Є. Сучасний стан наукової розробленості питань судового почеркознавства в Україні (XX–XXI століття). *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2017. Вип 62. С. 490–498.
15. Тараненко В.І. Почерк, портрет, характер: Скрытая психодиагностика в практическом изложении. Київ : Ника-Центр, 2005. 136 с.

